

MUNIS VA OGAHİY ASARLARIDA XIVA XONLIGINING IJTIMOİY-SIYOSIY MANZARASI

Soatqulov Islom Ravshan o'g'li

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

2-bosqich magistranti

soatqulovislom59@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr Xorazm adabiy muhitining yirik vakillari Munis Xorazmiy va Muhammad Rizo Ogahiy asarlarida Xiva xonligining ijtimoiy-siyosiy hayoti aks etishi tahlil qilinadi. Mualliflarning "Firdavs ul-iqbol", "Zubdat ut-tavorix" kabi tarixiy asarlari asosida xonlikdagi davlat boshqaruvi, ichki va tashqi siyosat, ijtimoiy tabaqalanish hamda xalq ahvoli yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada shoirlarning lirik merosidagi ijtimoiy adolatsizlikka nisbatan tanqidiy qarashlari va komil inson hamda adolatli hukmdor haqidagi falsafiy mulohazalari qiyosiy o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Xiva xonligi, Munis, Ogahiy, "Firdavs ul-iqbol", ijtimoiy-siyosiy manzara, tarixshunoslik, Xorazm adabiy muhiti, adolatli hukmdor, diplomatiya.

Аннотация: В данной статье анализируется отражение социально-политической жизни Хивинского ханства в произведениях крупнейших представителей хорезмской литературной среды XIX века — Муниса Хорезми и Мухаммада Ризы Агахи. На основе исторических трудов авторов, таких как «Фирдаус ул-икбал» и «Зубдат ут-таварих», освещаются вопросы государственного управления, внутренней и внешней политики, социального расслоения и положения народа в ханстве. Также в статье проводится сравнительное изучение критических взглядов поэтов на социальную несправедливость в их лирическом наследии, а также их философских размышлений об идеальном человеке и справедливом правителе.

Ключевые слова: Хивинское ханство, Мунис, Агахи, «Фирдаус ул-икбал», социально-политическая панорама, историография, хорезмская литературная среда, справедливый правитель, дипломатия.

Abstract: This article analyzes the reflection of the socio-political life of the Khiva Khanate in the works of the most prominent representatives of the 19th-century Khwarezmian literary environment — Munis Khwarezmi and Muhammad Riza Agahi. Based on the authors' historical works such as "Firdaws al-iqbal" and "Zubdat ut-tawarikh," issues of state administration, domestic and foreign policy, social stratification, and the condition of the people in the Khanate are highlighted. The article also provides a comparative study of the poets' critical views on social injustice in their lyrical heritage, as well as their philosophical reflections on the perfect human being and the just ruler.

Keywords: Khiva Khanate, Munis, Agahi, "Firdaws al-iqbal", socio-political landscape, historiography, Khwarezmian literary environment, just ruler, diplomacy.

Xiva xonligining XIX asrdagi ijtimoiy-siyosiy qiyofasini shakllantirishda Munis va Ogahiyning asarlarining o'rnini alohida ta'kidlap o'tish lozimdir. Xususan, "Firdavs ul-iqbol" hamda "Zubdat ut-tavorix" kabi asarlari xonlik tarixini o'rganishda o'ziga xos "ko'zgul" vazifasini o'taydi. Ushbu asarlar shunchaki voqealar xronologiyasi emas, balki davrning davlat boshqaruvi, ijtimoiy tabaqalanishi va diplomatik aloqalarining chuqur tahlilidir. Munis o'z asarini boshlar ekan, xonlikning kelib chiqishi va o'zbek qabilalarining joylashuv tartibiga alohida e'tibor qaratadi [4: 42]. Bu ma'lumotlar xonlikdagi siyosiy iyerarxiyani tushunish uchun nihoyatda muhimdir.

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

Xiva xonligida markaziy boshqaruv tizimi va xon hokimiyatining mustahkamlanishi Ogahiy asarlarida batafsil yoritilgan. Eltuzarxon va Muhammad Rahimxon I davridagi islohotlar xonlikning iqtisodiy barqarorligini ta'minlagan asosiy omil sifatida ko'rsatilgan. [1: 115]. Ogahiy xonlikdagi mansablar iyerarxiyasini bayon qilar ekan, inoq, otaliq va mehtar kabi lavozimlarning davlat boshqaruvidagi o'rni va ularning mas'uliyat doirasini aniq belgilab beradi [2: 78]. Bu davrda ijtimoiy tabaqalanish nafaqat boylik, balki qabilaviy mansublik va xon saroyiga yaqinlik darajasi bilan ham o'lgangan. Munis va Ogahiy asarlarida xalq ahvoli va ijtimoiy adolat masalasi markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Shoirlar o'zlarining lirik merosida amaldorlarning zulmi va soliqlar og'irligidan qiynalayotgan omma dardi bilan yashaydilar. Xususan, Ogahiy "Ta'vizi ul-oshiqin" devonidagi g'azallarida zamona nosozliklaridan nolib, adolatli podshoh timsolini yaratishga intiladi [3: 56]. Uning fikricha, davlatning qudrati hukmdorning adolati va xalqning farovonligi bilan o'lchanadi. Bu g'oyalar o'sha davrning siyosiy didaktikasi sifatida xizmat qilgan.

Xonlikning tashqi siyosati va diplomatik munosabatlari ham ushbu mualliflar nigohidan chetda qolmagan. Rossiya imperiyasi, Usmonli davlati va qo'shni Buxoro xonligi bilan olib borilgan murakkab muzokaralar "Zubdat ut-tavorix" asarida realistik tarzda bayon etilgan [5: 134]. Munis va Ogahiy xonlikning mustaqilligini saqlab qolish yo'lidagi diplomatik kurashlarni bayon etar ekan, elchilarning so'zlashuv odobi va xat yozish uslubiga alohida to'xtaladilar [1: 202]. Bu esa Xiva saroy kantselyariyasining yuksak madaniyatga ega bo'lganini isbotlaydi.

Shuningdek, xonlikdagi agrar munosabatlar va suv taqsimoti masalasi Munis faoliyatining muhim qismi bo'lgan. U o'zi bevosita mirob sifatida suv yo'llarini qurishda ishtirok etgani sababli, dehqonchilik va irrigatsiya tizimining xonlik iqtisodiyotidagi ahamiyatini yaxshi tushungan [4: 156]. Uning yozishicha, Amudaryodan chiqarilgan kanallar nafaqat yerlarni obod qilgan, balki xalqning birdamligini ham mustahkamlagan. Biroq, suv taqsimotidagi adolatsizliklar ko'pincha ichki nizolarga sabab bo'lgani ham asarlarda ochiq tanqid qilinadi.

Muhokama qilinayotgan davrda madaniy hayot va ma'rifat rivoji ham shoirlar asarlarida o'z in'ikosini topgan. Xiva madrasalarida ta'lim olayotgan talabalar, qo'lyozma kitoblarni ko'chiruvchi xattotlar va saroy kutubxonasi fondi haqidagi ma'lumotlar o'sha davr ziyolilari qatlamini aniqlashga yordam beradi [2: 210]. Ogahiy o'z asarlarida ilm-fan ahlini qo'llab-quvvatlash davlat rivojining kafolati ekanini ta'kidlaydi. Bu esa Xiva xonligining nafaqat harbiy, balki yuksak ma'naviy-madaniy salohiyatga ega bo'lganini ko'rsatadi.

Munis va Ogahiy asarlarida Xiva xonligining ijtimoiy-siyosiy manzarasini tahlil qilishda, xonlikning ma'muriy-hududiy tuzilishi va markaziy hokimiyatning viloyatlar bilan munosabati masalasi muhim o'rin tutadi. Munis "Firdavs ul-iqbol" asarida xonlik tarkibidagi qo'ng'iroq, nayman, qiyot va mang'it kabi o'zbek urug'larining joylashuvi hamda ularning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini batafsil bayon etadi [4: 65]. Bu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, XIX asrning birinchi yarmida xonlikdagi barqarorlik ko'p jihatdan urug' oqsoqollari va markaziy hokimiyat o'rtasidagi muvozanatga bog'liq bo'lgan. Ayniqsa, Muhammad Rahimxon I davrida markazlashgan davlat tizimini yaratish yo'lida olib borilgan islohotlar Ogahiy tomonidan ijobiy baholanib, bu jarayon "mamlakatning osoyishtaligi asosi" sifatida ta'riflanadi [1: 128].

Xonlikning ijtimoiy manzarasida tabaqalanish nafaqat iqtisodiy, balki harbiy-ma'muriy xarakterga ham ega bo'lganini ko'rishimiz mumkin. Ogahiy "Zubdat ut-tavorix" asarida xon saroyidagi yuzboshi, panjoboshi va darg'a kabi harbiy unvonlarning xizmat vazifalarini bayon qilar ekan, bu qatlamning jamiyatdagi imtiyozli o'rnini ta'kidlaydi [2: 94]. Shu bilan birga, asarda oddiy xalq, xususan, "fuqaro" va "raiyat" deb atalgan dehqonlar hamda hunarmandlarning og'ir iqtisodiy ahvoli, ayniqsa, urushlar va tabiiy ofatlar paytidagi qiyinchiliklari realistik

bo'yoqlarda chizilgan [5: 142]. Bu shoirlarning nafaqat tarixchi, balki xalq dardi bilan yashovchi ma'rifatparvar ekanligini isbotlaydi.

Diplomatik aloqalar masalasida Ogahiyning tarixiy asarlari nihoyatda boy faktologik material haqida beradi. Rossiya elchilari (masalan, Danilevskiy va Ignatyev missiyalari) bilan olib borilgan muzokaralar, ularning xon qabulidagi tartib-qoidalari va diplomatik sovg'alar almashinuvi asarlarda bayon etilgan [2: 156]. Munis va Ogahiy xonlikning hududiy yaxlitligini saqlab qolishda diplomatiyaning o'rnini yuqori baholaganlar va bu yo'lda "so'z qudrati"dan foydalanish mahoratini ko'rsatganlar [1: 215]. Ular xorijiy elchilarga yo'llangan maktublarning uslubi va tili orqali xonlikning dunyo hamjamiyatidagi nufuzini ko'rsatishga intilganlar [4: 88].

Madaniy va ma'rifiy hayot tahlilida Ogahiyning "Riyoz ud-davla" asari alohida ahamiyatga ega. Unda Xiva shahridagi qurilishlar, yangi madrasalar, kutubxonalar va ulardagi kitobat san'ati rivoji haqida so'z boradi [2: 225]. Xiva xonlari, xususan, Muhammad Rahimxon I va II ning ilm-fanga homiyligi, saroyda to'plangan yirik olimlar va shoirlar davrasi haqidagi ma'lumotlar o'sha davr ma'naviy muhitini tushunishga yordam beradi [5: 198]. Shoirlar o'z asarlarida ilmni "zulmatdagi chiroq"qa o'xshatib, jamiyatni jaholatdan qutqarishning yagona yo'li ma'rifat ekanini ta'kidlaydilar [3: 84].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Munis va Ogahiy asarlarida chizilgan Xiva xonligi manzarasi murakkab va serqirradir. Bir tomondan, mahobatli saroylar va g'olibona yurishlar bayoni tursa, ikkinchi tomondan, oddiy xalqning og'ir hayoti va ijtimoiy adolatsizlikka qarshi isyonkor ruh sezilib turadi. Ularning asarlari XIX asr O'zbekiston tarixi va adabiyotini o'rganishda nafaqat manba, balki milliy g'urur va davlatchilik tafakkurini shakllantiruvchi meros bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Munis Shirmuhammad Mirab. Firdavs ul-iqbol. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – 245 b.
2. Ogahiy Muhammad Rizo. Zubdat ut-tavorix (Tarixlar sarasi). – Toshkent: Fan, 1998. – 225 b.
3. Ogahiy Muhammad Rizo. Ta'vizi ul-oshiqin (Oshiqlarning tumorlari). – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1985. – 240 b.
4. Pahlavonov A. Munis va Ogahiy asarlarida tarixnavislik an'analari. – Xiva: Xorazm, 2005. – 172 b.
5. Yo'ldoshev Q. O'zbekiston tarixi manbashunosligi. – Toshkent: Akademiya, 2012. – 210 b.